

יאיר יאסן. לא מרימים ידיים: מחאות ואלימות כלפי המדינה בישראל. רסלינג. 2022. 327 עמודים

שחר פישר*

באילו תנאים מופר הסעיף באמנה החברתית המודרנית המפקיד את המונופול על האלימות בידי המדינה? האם מחאה פוליטית אלימה של אזרחים כלפי המדינה היא כישלון של הדמוקרטיה, או מאפיין קצה בלתי נמנע של חלק מהמאבקים במסגרתה? האם אלימות והחופש ממנה הן פריבילגיה של החזק, או שמא הן המוצא האחרון של החלש והמחיר האולטימטיבי שהוא משלם? שאלות אלו נבחנות בספרו האקטואלי של יאיר יאסן דרך מבטם של נציגי קבוצות ישראליות שנמצאו בשנים האחרונות בחיכוך אלים עם רשויות המדינה: מתנחלים, בדואים ויוצאי אתיופיה. דרך ניתוח האופן שבו נחווים ומובנים העימותים האלה עם המדינה אצל המשתתפים בהם, יאסן מציג תמונה ממוקדת אך רחבה על קווי שבר בשולי ההסכמיות החברתית, הפוליטית והנרטיבית של החברה הישראלית. מקווי השבר האלה עולות שאלות ותובנות לגבי היחס של הדמוקרטיה הישראלית כלפי שוליה ומיעוטיה ולגבי מקומה של מחאה אלימה בדמוקרטיה.

במחאות האלימות שיאסן מנתח – מקרים של התנגשות פיזית בין קבוצות חברתיות מובחנות ובין גופי המדינה על רקע קונפליקט ביניהן – מופעל לעיתים כוח על מנת להשיג תוצאות ממשיות כמו מניעת פינוי של מבנים בהתנחלויות או של יישובים בדואיים. אולם משמעותה של האלימות המחאתית בפעולות כמו חסימת כבישים, פגיעה ברכוש או התעמתות עם כוחות השיטור בהפגנות יוצאי אתיופיה בעקבות הרג סלומון טקה טמונה גם בתפקיד הסמלי שלה כמעשה של שבירת כלים וחציית קו – היבט שמנותח בספר כערעור על אפקטיביות השיטה הדמוקרטית ועל הלגיטימציה של סמכותה. יאסן מבקש לחקור את מקומה של האלימות המחאתית במערכת היחסים בין המוחים לסמכות המדינית, למוסדותיה ולחברה הישראלית בכלל. לשם כך הוא מציג מחקר איכותני השואתי המבוסס על ראיונות עומק עם 20 פעילי מחאה מכל אחת מהקבוצות שהוזכרו, אשר לקחו חלק ישיר או עקיף באירועי אלימות. הראיונות וניתוחיהם מוצגים דרך מסגרת תיאורטית מקורית שמצליבה את מידת הלגיטימיות של המדינה והשייכות אליה בעיני המוחים עם האופן שבו מתבטאת ומובנת התנגשותם האלימה עימה. כך, ציר ניתוח אחד בוחן את ה"לגיטימיות המדינית הנתפסת" בקרב המרואיינים על פי פרמטרים של תפיסות שייכות, הוגנות ותפקוד יעיל ביחס למדינה; הציר השני מגדיר ומסווג סוגי אלימות פוליטית על פי הקשרי הופעתה, סיבותיה, תכליתה ודרכי הצדקתה. שיטת הניתוח משווה בין הקבוצות השונות על פי הקשרים שבין יחסן למדינה ובין יחסן לאלימות כלפי נציגיה.

הממצא הבולט בספר הוא שנקודות המוצא של שלוש הקבוצות ביחס לזהות הישראלית ולמוקדי הכוח הלאומיים נבדלות זו מזו במשמעות המיוחסת למחאות אלימות. משמעות

* שחר פישר, דוקטורנט בבית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל אביב

זו סבה סביב שאלות יסוד של שייכות: מי משתייך למדינה, למי המדינה שייכת ומיהם בעלי הארץ ואדמתה. מתנחלי הגבעות פרשו מהנרטיב הציוני ואף מזה הציוני-דתי משום שהיהדות הישראלית אינה יהודית מספיק בעבורם; יוצאי אתיופיה נאבקים על מקום שווה בתוך הנרטיב הציוני, שהם אינם מספיק יהודים עבורו; ואילו הבדואים מבינים כי הודרו מלכתחילה מהנרטיב וכי נדחקו מפני הישראליות היהודית. המכנה המשותף לכל הקבוצות הוא תחושת נרדפות ואפליה ממסדית, וחוויה שבה הצד הראשון שנקט אלימות הוא המדינה.

מבנה המחקר מראה כיצד העמדות, היחסים והמטרות של כל אחת מהקבוצות מארגנים אחרת את ההצדקות ושיקולי העלות-תועלת של פעולות אלימות. כך למשל, הנטייה להצדקה אידיאולוגית של אלימות ושל ראייתה באור חיובי בקרב המרואיינים ממתנחלי הגבעות תואמת עמדת דה-לגיטימציה של סמכות המדינה החילונית. מנגד, האמביוולנטיות בהיבט זה בקרב יוצאי אתיופיה והבדואים משקפת את יחסיהם לשאלת ההשתייכות החברתית והלאומית. מכיוון אחר, המתנחלים והבדואים מקבילים בכך שיחסייהם עם האדמה עומדים בקונפליקט ישיר עם יחסיהם עם המדינה, ואילו יוצאי אתיופיה נאבקים על נחלתם בטיטוריה חברתית שאינה נושאת יחס ישיר לסוגיות גיאופוליטיות. בהקשר זה אפשר לשים לב לכך שהספר מדגיש את עברם הצבאי המשמעותי של המרואיינים יוצאי אתיופיה, בשעה שמרואייני הקבוצות האחרות מדווחים על עוינותם כלפי צה"ל.

הספר מציע ניתוח מושכל ועשיר של ממצאיו, אך מקצר בחלקי הסיכום האינטגרטיביים ומותיר לקורא את מלאכת הסקנת המסקנות הפנורמית. המסגרת התיאורטית והמתודולוגית שמנחה את הניתוח מאפשרת אפיון של הקבוצות השונות והשוואה אפקטיבית ביניהן, אך פערים בתיאוריה ודבקות יתר במתודולוגיה מצרים לעיתים את טווח הראייה של הניתוח ביחס לממצאים. דוגמה לפער תיאורטי נמצאת למשל בפרק על המתנחלים, שרק בסופו – אך לא ברקע ובניתוח עצמו – מכיר בכך שמושאי אינם נציגי הציבור האליטיסטי שממנו באו, אלא קבוצת שוליים חברתית בתוכו הנושאת מאפיינים של תת-תרבות נגד. בהיעדר רזולוציה כזאת מיטשטש ממצא חשוב הנוגע לקו המבחין בין תת-קבוצה זו ובין ציבור המתנחלים הכללי, והוא מעמדה התיאולוגי של המדינה והשפעתו על מידת הלגיטימיות שלה. כפי שאומר אחד ממרואייניו של יאסן: "האלוהים והמדינה לא קשורים אחד לשני. אני לא מצליח לתפוס למה אנשים מנסים להכניס את החרא הזה של המדינה לתוך הדת שלהם" (עמ' 142). כוונתו היא לזרם המתנחלי המרכזי שממשיך, למרות ההתנתקות, להלל את מדינת ישראל ולראות בה "ראשית צמיחת גאולתנו". יאסן מזהה את הניגוד הפנימי בין ממלכתיות למשיחיות בקרב המתנחלים, אך אינו מדגיש את המרכיב התיאולוגי של כפירה בקדושת המדינה, שהפועל היוצא ממנו עשוי להיות היתר לפעול נגדה גם באלימות אם צריך.

דוגמה לאופן שבו נוקשות המסגרת המתודולוגית מגבילה את הדמיון הסוציולוגי עולה מן הדיון בחברה הבדואית. דיון זה מתמקד במקרי אלימות הנוגעים למאבקי קרקע, אך מניח בצד את סוגיית הפשיעה בקרב בדואים משום שאינו מוצא את מקומה של זו בסיווג התיאורטי של אלימות פוליטית. עם זאת, אחד המרואיינים מפרש את הגנבה מיהודים כעונש כלפיהם וטוען כי "גם הנהיגה בכביש זה סוג של מחאה" (עמ' 217); דבריו אלו מציעים כי גם פשיעה יכולה להיות סוג של אלימות פוליטית. לפי פרשנות זו, עבריינות

רכוש ותנועה אינה נובעת רק ממצבה הסוציו-אקונומי של אוכלוסיית המיעוט וגם לא רק מגישת "מידה כנגד מידה" מול היהודים שאינם מכבדים את זכות הקניין של הבדואים על קרקעותיהם, אלא גם מהתנגדות מובלעת הנושאת מאפיינים זהותיים ופוליטיים. עבריינות כזאת מהווה התנגדות שאינה מופנית ישירות כלפי המדינה, אלא חותרת תחת סמכותה ומתבטאת באי-ציות לחוקיה ולמוסדותיה – שאינם נתפסים כמשרתי צדק משותף אלא ככופים לתועלתו של החזק.

במבט כולל, הספר מעלה בבירות את השאלה אם שבירת ההסכמה הדמוקרטית השוללת אלימות פוליטית היא מוצא הקיצון של מי שהדמוקרטיה לא הותירה לו כל ברירה אחרת. הוא מראה כיצד אלימות פוליטית יכולה להיות דרכם של החלשים לערער את יסודות המבנה החברתי הממקם אותם בתחתיתו או בשוליו. את האלימות המתוארת בספר אפשר להבין כאסטרטגיית הרתעה מפני פגיעה של הרשויות בחברי הקבוצה או בנכסיה. בה בעת, ניכר כי ההתנגשות עם המדינה ממלאת תפקיד רב משקל באופן שבו הקבוצות מספרות לעצמן את סיפור מאבקן. הדגש של רבים מהמראיינים על תהודת המסר של מדיום האלימות מציב את האלימות, תקשורתית ופסיכולוגית כאחד, כזעקה כמעט נואשת להכרה. לעיתים אף נדמה שהדחף להתנגשות פיזית עם הממסד הוא ניסיון להקנות מוחשיות לחוויה של אלימות מבנית שאחרת הייתה נותרת מופשטת ושקופה. לבסוף, אגב משבר הדמוקרטיה העכשווי שהספר פותח בו, אפשר לתהות אם מקרים של אלימות פוליטית נגד המדינה הדמוקרטית משקפים לא רק דה-לגיטימיזציה שלה אלא גם חולשה נתפסת שלה, כזאת שבקצותיה מהבהבת הכרה או תקווה שדרכו של מאבק אלים תצלח בסופו של דבר.